

Eindrapportage iXperiumdesignteam Anne Flokstraschool (2019-2022)

Het vergroten van zelfregie door het gebruik van beelden

In de iXperium Onderzoekswerkplaats Gepersonaliseerd leren met ict primair onderwijs (vanaf nu: de onderzoekswerkplaats) hebben vanaf september 2019 acht basisscholen en een school voor (voortgezet) speciaal onderwijs van acht schoolbesturen in de regio Arnhem-Nijmegen¹, de HAN Pabo, het lectoraat Leren met ict (HAN) en de Open Universiteit gedurende drie jaar intensief samengewerkt aan de vormgeving van integrale interventies voor gepersonaliseerd leren met ict. In deze rapportage beschrijven we de opbrengsten van het werken aan gepersonaliseerd leren met ict op de Anne Flokstraschool VSO.

Meer informatie over de onderzoekswerkplaats, de rapportages van de andere scholen en de overkoepelende (onderzoeks)publicaties zijn te vinden op de website van het iXperium².

Aanleiding, ambitie en praktijkvraag

Op de Anne Flokstraschool VSO wordt veel gewerkt met beelden (pictogrammen) voor de communicatie met de doelgroep (zeer moeilijk lerende kinderen van 12 tot 20 jaar). De ambitie van de school is om echt vanuit het individueel belang van de leerling het onderwijs vorm te geven. Ook wil de school graag toe naar meer zelfregie van de leerling. De vraag is wat een leerling hierin nodig heeft; hoe kun je de leerlingen uitdagen? De vormgeving en inrichting van de leeromgeving zijn extra belangrijk om een leerling in de zone van de naaste ontwikkeling te laten komen. Pas dan kan een leerling zelfregie nemen. De praktijkvraag van de school is hoe de leerlingen meer regie kunnen krijgen in hun leerproces door hen zelf beelden te laten maken en hoe deze beelden kunnen helpen om zichzelf te presenteren en ter ondersteuning van het leerproces. Het doel is ook dat leerlingen beter hun vaardigheden kunnen herinneren en begrijpen door middel van beelden, meestal filmpjes, gemaakt op verschillende momenten in een jaar en daar samen op te reflecteren met de groepsleiding of stagebegeleider.

Werkhypothese/ontwerpvrage

De werkhypothese die het designteam heeft opgesteld luidt als volgt:

Door gebruik van filmbeelden van leerlingen

Verwacht ik voor de reflectie en de zelfregie van leerlingen, toegespitst op arbeidscompetenties die voor de leerling worden gebruikt (zoals wachten of nauwkeurig werken)

Onder leerlingen in leerroute 3 en 4 (doelgroepenmodel)

Te bereiken dat

- een leerling (mede) met deze beelden kan laten zien (aan docenten, ouders, begeleiders en werkgevers) wie hij of zij is, wat hij kan en wat hij wil;

¹ Flores Onderwijs, Stichting Sint Josephscholen, Conexus Nijmegen, Optimus Primair Onderwijs, Stichting de Onderwijsspecialisten, Groeisam Primair Onderwijs, Delta Scholengroep en Stichting Primair Onderwijs Groesbeek.

² <https://www.ixperium.nl/onderzoeken-en-ontwikkelen/onderzoeks-werkplaatsen/onderzoekswerkplaats-primair-onderwijs/>

- een leerling (beter) kan onthouden wat hij of zij heeft gedaan (als het gaat om bepaalde competenties);
- een leerling kan helpen te reflecteren op zijn of haar ontwikkeling in de aangewezen competenties;
- docenten (letterlijk) een beter beeld krijgen van wat een leerling kan en doet. Deze input kunnen docenten gebruiken als startpunt in de gesprekken met de leerling, ouders en zijn netwerk over mogelijke ontwikkeldoelen. Ook onderling kunnen docenten aan de hand van beelden bespreken wat werkt bij welke leerling;
- leerlingen in een zo vroeg mogelijk stadium ontdekken wat beelden voor hen kunnen betekenen als ze willen laten zien wie zij zijn en wat ze kunnen.

Omdat

- beelden aanvullend zijn bij een beperkt taalvermogen en daarmee kan tonen wat iemand kan en wil en wie iemand is;
- beelden helpen bij het bespreekbaar maken van voor leerlingen soms abstracte/talige competenties waarvan docenten verwachten dat leerlingen ze kunnen leren;
- beelden helpen bij het praten over competenties als gevolg van het beperkte voorstellingsvermogen en die door middel van beelden concreter gemaakt kunnen worden en aan te tonen zijn.

En dat zie ik aan

- Een leerling die beelden (eventueel in zijn portfolio) gebruikt om te laten zien of vertellen wie hij is, wat hij kan en wat hij wil;
- een leerling die op basis van de beelden in dit portfolio vertelt of aangeeft waar hij hulp bij nodig heeft, zodanig dat het voor anderen begrijpelijk is en zij de leerling verder kunnen helpen;
- een leerling die naar een passende plek gaat wanneer hij de school verlaat, weet wie hij is, wat hij kan en wat hij wil en dat kan aangeven met een portfolio waar hij trots op is;
- docenten die (de beelden in) de portfolio's gebruiken om hun onderwijs te evalueren: doen we het juiste voor de leerlingen zodat zij het beste in zichzelf naar boven halen?

Activiteiten

Jaar 1 – Verkennen van de doelgroep, hun behoeften en competenties

Het designteam heeft zich bij de start vooral verdiept in het verhelderen wat we van deze doelgroep kunnen verwachten. Er is een vraag opgesteld en verstuurd naar de Kennisrotonde: Wat is er bekend over het effect van het gebruik van door de leerling gemaakte beelden op de ontwikkeling van metacognitieve vaardigheden bij leerlingen met een jonge ontwikkelingsleeftijd of laag IQ?³

Het designteam heeft de volgende vragen verkend door middel van literatuuronderzoek:

1. Wat kun je verwachten van leerlingen uit leerroute 3 als het gaat om de ontwikkeling van metacognitieve vaardigheden? Wat hebben ze nodig om zich hierop optimaal te ontwikkelen? En hoe kan ict daar ondersteuning bij bieden?
2. Wat vraagt dit van de leerlingen?
3. Wat vraagt dit van de leraar?
4. Wat vraagt dit van de omgeving en materialen?

Op basis van bespreking van de bevindingen uit de literatuur is ervoor gekozen om de focus te leggen op de reflectie, waarbij de reflectie aan de hand van beelden een middel is voor waarnemen en

³ Zie <https://www.nro.nl/en/kennisrotondevragenopeenrij/draagt-participatieve-fotografie-bij-aan-de-ontwikkeling-van-metacognitieve-vaardigheden/>

herkennen om tot transfer van het geleerde te komen. Daarnaast is literatuur verkend om verder te komen met de vraag wat deze doelgroep nodig heeft om tot transfer van het geleerde te komen binnen de Theory of Mind⁴, de ontwikkelingsstadia van Piaget⁵, LACCS-ontwikkelingsdenken (Lichamelijk welbevinden, Alertheid, Contact, Communicatie en Stimulerende vrijetijdsbesteding)⁶ en mediërend leren⁷.

Het designteam heeft een eerste set ontwerpeisen opgesteld aan de hand van de verkende literatuur. Daarnaast is er gebruik gemaakt van het antwoord op de vraag aan de Kennisrotonde en een gesprek met Emiel van Doorn. Er is besloten om het ontwerp te richten op twee competenties waar leerlingen zich op moeten ontwikkelen: (1) communiceren en (2) afspraken nakomen. Deze eerste is een sociale competentie, de tweede een competentie op het gebied van arbeid.

Jaar 2 – De werkwijze van werken met filmbeelden opzetten

De directeur en de stagebegeleider hebben de opbouw in de vaardigheden ‘communiceren’ en ‘afspraken nakomen’ uitgewerkt. De mediamentor heeft zich verdiept in gesprekstechnieken voor deze doelgroepen. Op basis daarvan is het eerste ontwerp geconcretiseerd. De directeur en de stagebegeleider hebben ook gesprekken tussen groepsleiding en leerlingen gefilmd. Het designteam analyseerde deze met elkaar om praktisch te evalueren wat werkt en wat niet bij deze doelgroep. Al deze experimenten samen dragen uiteindelijk bij aan het uitwerken van een integrale aanpak. Door de tweede schoolsluiting als gevolg van COVID-19 in het najaar van 2020 is het filmen en analyseren van gesprekken met leerlingen tijdelijk stilgelegd. Hierdoor zijn een aantal designteambijeenkomsten niet doorgegaan. Er was nog wel commitment vanuit de school om verder te gaan, maar de prioriteiten lagen op dat moment anders door de omstandigheden. De draad is vanaf juni/juli 2021 weer opgepakt.

Jaar 3 – Focus aanbrengen en doorontwikkelen

Het designteam is na de zomer van 2021 uitgebreid met groepsleiding en stagecoördinatoren. De projectleiding ligt vanaf dat moment bij de directeur. Er is een projectplan opgesteld, waarbij de focus voor het schooljaar 2021-2022 ligt op het maken van beelden en het borgen en evalueren van de processen daaromheen. Het plan is om filmopnames in verschillende klassen te maken. Ook is het plan om de rest van het schoolteam te betrekken bij wat het designteam doet en ontwikkelt. In teamvergaderingen wordt feedback gevraagd aan het team, maar worden ook de opgedane vaardigheden (met filmen en gesprekken voeren) doorgegeven.

Er zijn in eerste instantie twee varianten bepaald:

1. Beelden gemaakt door groepsleiding in het onderwijs op school en tijdens stages, waarbij eigen handelen in arbeidssituaties zichtbaar wordt.
2. De tijds capsule: beelden van een gesprek tussen leerling en begeleider over een individueel ontwikkelaspect dat door de begeleider wordt bepaald.

Er is gaandeweg nog een derde variant bij gekomen:

⁴ Zie bijvoorbeeld <https://www.simplypsychology.org/theory-of-mind.html>

⁵ Zie bijvoorbeeld <https://www.vernieuwendewerwijs.nl/gedachtegoed-jean-piaget/>

⁶ Zie bijvoorbeeld <https://www.lacspprogramma.nl/>

⁷ Zie <https://www.stibco.nl/download/medierend-leren-artikel-1-praxisbulletin-2/?wpdmdl=2321&refresh=5dca912bd5b5b1573556523> en Loo, F. van & Doorn, E. van (2013). *Basisboek Mediërend Leren*.

Amsterdam: Boom, ISBN 978-946-1053-138

3. Beelden van een gesprek tussen leerling van route 3 en 4 en een begeleider over een arbeidscompetentie volgens een beoordelingschema waar de school of de stageplek mee werkt.

De eerste filmpjes zijn in oktober 2021 besproken in het designteam. Een opzet van een kijkkader, gemaakt door de onderzoeker en procesbegeleider, is daarbij doorgelopen om gerichte vragen te kunnen stellen (zoals wat film je, waarom, wat wil je bereiken, voor wie film je?). Verschillende groepsleiders en stagecoördinatoren gaan op basis van de aanscherping van doelen en aanpak uit deze bijeenkomst meer filmpjes opnemen.

Een aantal leraren is aan de slag gegaan met filmpjes maken volgens de drie varianten. Bij sommige leraren was, in combinatie met de hoge werkdruk en COVID-19-omstandigheden, wat weerstand om filmpjes te maken. De directeur, die de leraren tot dan toe aanstuurde, is meer naar hen gaan luisteren en hen meer gaan volgen en ondersteunen. Ook hebben de leraren meer tijd gekregen om filmpjes te maken.

Integrale interventie

Beschrijving integrale interventie

Het leerarrangement bestaat uit het maken van filmopnames van leerlingen en van gesprekken met leerlingen. Dit gaat volgens drie varianten:

1. Beelden gemaakt door groepsleiding in het onderwijs op school en tijdens stages, waarbij eigen handelen in arbeidssituaties zichtbaar wordt.
2. Beelden van een gesprek tussen leerling en begeleider over een individueel ontwikkelaspect dat door de begeleider wordt bepaald. Zo'n gesprek vindt tweemaal per jaar plaats. Dat wordt een tijds capsule genoemd. De opname van het eerste gesprek wordt bij het tweede gesprek weer aan de leerling getoond. Dit als herinnering aan het vorige gesprek. Ook dit tweede gesprek kan opgenomen worden. Als de leerling het wenst kunnen er ook opnames gemaakt worden waarbij dit ontwikkelaspect van de leerling in beeld wordt gebracht zodat de leerling dit aan anderen kan laten zien.

3. Beelden van een gesprek tussen leerling en begeleider over een arbeidscompetentie volgens een beoordelingsschema waar de school of de stageplek mee werkt. De opname van dit gesprek wordt een aantal maanden later weer aan de leerling getoond ter reflectie en dit reflectiegesprek wordt ook opgenomen. Als de leerling het wenst kunnen er ook opnames gemaakt worden waarbij het handelen van de leerling, passend bij een competentie in beeld wordt gebracht zodat de leerling dit aan anderen kan laten zien.

Mate van differentiatie en zelfsturing en rol van ict

Voor iedere leerling wordt filmmateriaal geheel op maat ingezet, aangezien ook per leerling wordt bepaald welke competentie(s) in beeld wordt gebracht.

Wat betreft de zelfregie van leerlingen verwacht de school dat dat toeneemt door deze interventie, omdat het kijken naar filmbeelden van het eigen handelen de leerling kan helpen te onthouden en herinneren (geheugen) en begrijpen wat er gebeurt (reflectie), en dat leerlingen hieruit (geholpen door de leraar) conclusies kunnen trekken over stappen die ze kunnen zetten. Ze worden hiermee geholpen om regie te nemen over hun eigen leerproces doordat het inzicht in het eigen leerproces vergroot wordt.

Ict heeft een onmisbare rol in de interventie, aangezien met technologische middelen de opnames worden gemaakt en getoond.

Onderzoek integrale interventie

Er is een kijkkader ontwikkeld waarmee de begeleiders kunnen bepalen wat ze filmen, waarom, hoe ze de beelden gaan inzetten, enzovoort. Dit heeft betrekking op het filmen van concreet gedrag van leerlingen. De tweede en derde variant, filmbeelden van gesprekken met leerlingen, zijn besproken met collega's om te evalueren wat wel en niet werkt. Het is een iteratief proces geweest, waarbij ervaringen van het team steeds werden meegenomen in de volgende ronde. Het gesprek tussen de teamleden onderling was daarmee een belangrijke onderzoeksmethodiek en ontwikkelmethode tegelijk.

Het designteam komt tot een aantal voorzichtige conclusies als reflectie op de werkhypothese. De werkhypothese houdt stand wanneer filmbeelden ingezet worden, maar het succes daarvan hangt af van de variant en van een aantal leerlingkenmerken. De volgende ervaringen en bevindingen leiden tot deze conclusies.

Het filmen van concreet gedrag van een leerling (variant 1) is heel moeizaam verlopen. Zo is het voor de groepsleiding een tijdrovende taak en wordt het niet altijd als waardevol ervaren. Ook verstoort de aanwezigheid van een camera soms het gedrag van de leerling zelf en ook de situatie rondom de leerling. De tijds capsule (variant 2) werkt goed en levert ook voor de groepsleiding meer inzicht in de ontwikkeling en behoeften van de leerling op. De gesprekken over competenties (variant 3) werken alleen wanneer er aan drie voorwaarden wordt voldaan, zo blijkt uit de ervaringen. De leerling moet een bepaald taalniveau beheersen om woorden te kunnen geven aan wat hij denkt en doet. De leerling moet een bepaald begripsniveau hebben om de vragen te kunnen begrijpen die de groepsleiding stelt. Daarnaast moet de leerling een bepaald voorstellingsvermogen hebben om te kunnen reflecteren; om terug en vooruit te kunnen denken en in iets abstractere termen te kunnen denken. Voor leerlingen van leerroute 3, dus van de ontwikkelingsleeftijd van 6 jaar of jonger, is deze werkvorm niet geschikt. Voor leerlingen van leerroute 4 is dit een goede manier om reflectie en zelfregie te stimuleren.

Kennis en inzichten

De deelnemers van het designteam hebben allemaal veel geleerd over gesprekstechnieken, over wat filmbeelden en gesprekken voor VSO-leerlingen kunnen betekenen, en onder welke voorwaarden het wat kan betekenen voor de leerling. De deelnemers van de school (en tevens ook andere collega's van de school) hebben zich extra gerealiseerd dat welzijn en welbevinden van hun leerlingen bovenaan moet staan; je moet niet teveel trekken aan de leerlingen wanneer ze dat niet aan kunnen. Hun welzijn is het belangrijkste, en als ze zich goed voelen, dan staan ze ook meer open voor leren.

Een opbrengst voor leerlingen is onder andere het inzicht in eigen leerproces/kunnen; dat motiveert en helpt bij hun eigenaarschap.

Voor de leerkrachten en de school als geheel levert deze manier van werken op dat leerkrachten beter worden in het écht kijken naar leerlingen en in het gesprekken voeren met leerlingen. Als je gedrag vastlegt op film, heb je het over hetzelfde gedrag en hebben verschillen in perceptie of interpretatie door leerkrachten minder invloed. Als bij de werkwijze theorieën en literatuur worden gebruikt, zijn veel teamleden al meteen bezig met evidence-informed werken. Het team maakt als geheel kleine stappen met deze interventie en zo worden kansen benut om het beter te doen voor de leerlingen.

Bevorderende en belemmerende factoren

In dit traject is het tekort aan ontwikkeltijd voor de betrokkenen vanuit de school een erg beperkende factor geweest. In coronatijd had de Anne Flokstraschool grote moeite om het primaire proces draaiende te houden, vaak ook met personeelstekort, en te zorgen dat het goed ging met de leerlingen. Daardoor kwam het designteamproces ook een tijd stil te liggen. Buiten de lockdowns om was er nog steeds weinig tijd voor betrokkenen om filmopnames te maken en te bewerken. De kartrekkersrol lag vooral bij de directeur en een stagebegeleider, wat betekent dat wanneer zij er niet mee bezig zijn, het proces ook gemakkelijk stil komt te liggen.

Deze kartrekkers waren tegelijkertijd ook een bevorderende factor om beweging in de school te creëren. Doordat zij al lang bezig zijn met het maken van filmbeelden en het uitdragen van de meerwaarde daarvan, dringt dat steeds meer door in de rest van de school. Toen andere leraren ook zelf filmopnames zijn gaan maken en daarbij tegen verschillende hindernissen aanliepen, is hen de ruimte geboden om het op een manier te doen die zij wel haalbaar en nuttig vonden. Dit vertrouwen heeft ervoor gezorgd dat het filmen door kon gaan en het team verdere ervaring kon opdoen, waardoor de interventie ook geëvalueerd kon worden.

Implementatie en vervolg

De school gaat verder met de interventie, voor zover dat mogelijk is qua tijdsinvestering van betrokkenen. De school heeft de wens om de interventie door te ontwikkelen, dus om meer te filmen, successen te delen en minder perfectionistisch (en dus minder tijdrovend) te filmen. Het probleem is het gebrek aan tijd van de betrokkenen, met name van de kartrekkers. Zij hebben nu een aanjagende rol, maar zij kunnen dit proces niet altijd blijven volhouden wanneer het al bovenop het standaardtakenpakket komt. Er zijn wel wensen om samen op te trekken met andere scholen van de Onderwijsspecialisten en met stageplekken, om zo het werken met filmbeelden op meer plekken waar de leerling komt te implementeren. Door het gebrek aan tijd en de werkdruk is het nu nog moeilijk voor de school om concrete plannen te maken. Maar de school vindt het belangrijk genoeg, en daarom zal de ontwikkeling waarschijnlijk wel, al is het op kleine schaal of met kleine stappen,

Onderzoekswerkplaats Gepersonaliseerd leren met ict in het primair onderwijs

blijven doorgaan. De verwachting van de betrokkenen is dat als de school lang genoeg blijft doorgaan met filmen, het op een gegeven moment een mindset wordt en onderdeel van de standaardroutines van leraren.

Verantwoording

Dit iXperium designteam maakte onderdeel uit van de iXperium Onderzoekswerkplaats Gepersonaliseerd leren met ict in het PO. Het designteam bestond uit een stagebegeleider en de directeur van de Anne Flokstraschool, een procesbegeleider van het iXperium Centre of Expertise Leren met ict en een mediamentor van iXperium Arnhem. Het designteam werd ondersteund door een onderzoeker van het iXperium Centre of Expertise Leren met ict.